

De zandschilderingen van Elvira Wersche, spel tussen installatie en ritueel.

Door: Michael van Hoogenhuyze,
Leiden, september 2009

Aan de hand van het fotomateriaal en de concrete visuele indrukken zou men kunnen denken dat het werk van Elvira Wersche bestaat uit grote installaties van gestrooid zand in ingewikkelde geometrische patronen. Maar dit zijn momenten uit een veel groter proces, een kringloop van afwisselende fasen van ogenschijnlijke chaos en orde, aaneengeregen in een grote performance. Eigenlijk zal niemand getuige kunnen zijn van de volledige performance, zelfs de kunstenaar niet. In die zin lijken deze 'zandperformances' van Elvira wel op grote collectieve rituelen.

De meeste toeschouwers zien het grote zandpatroon op de vloer van de tentoonstellingsruimte. Meestal is die installatie niet voltooid en woont het publiek een fase bij waarin Elvira er nog druk mee bezig is. De installatie is steeds zo groot dat het patroon bijna niet te overzien is. Eigenlijk moet je hem ondergaan, door er omheen te lopen, te zien hoe het licht speelt met het zand, en hoe de kunstenaar nieuwe kleuren toevoegt aan het geheel. Het werk ziet er uit als een geschenk. Zelden kan men zo intens ervaren hoe divers en mooi kleurschakeringen van zand kunnen zijn. In het patroon is een voortdurende beweging waar te nemen; afhankelijk van de gezichtshoek of van het punt waar je je op concentreert ontstaan er nieuwe patronen en ritmes, springen kleuren naar voren of vallen weg. Ondanks de streng geometrische orde vormen deze patronen open kunstwerken die tot leven komen in de blik van de waarnemer. Zo'n installatie is werkelijk een sensatie in alle betekenissen van het woord.

Maar kort na de voltooiing van het werk kunnen toeschouwers een ingrijpende gebeurtenis meemaken. Elvira veegt de complete schildering weg. De kleuren mengen zich als de verf in een schilderij, patronen worden vegen om uiteindelijk op te gaan in de onbestemde kleur van 'gewoon maar wat zand'. Soms kan het publiek een hoeveelheid zand meekrijgen om naar huis te nemen, als laatste herinnering aan deze sensatie. Zij weten hoe betekenisvol dat zand is geweest.

De totale performance, het complete ritueel, is nog veel uitgebreider en heeft meer inhoudelijke lagen dan ik nu beschreven heb.

De installaties van gestrooid zand zijn niet samengesteld uit willekeurig materiaal, gekocht of geleverd door een bedrijf. Het zandmateriaal is door Elvira verzameld. Vrienden, publiek en belangstellenden verzamelen zand voor haar. Zand is in dit verband niet zo zeer kwarts, siliciumoxide, zoals we dat in de geologie kennen. Het is alles wat het aardoppervlak bedekt. Mensen verzamelen dat en geven het aan Elvira. De collectie zand van Elvira Wersche is een verzameling van geschenken. Men schept het zand op, bewaard het in een pot of een envelop en stuurt het met een brief, vaak met een foto als documentatie, naar Elvira. Wat dat betreft is het een ultieme daad van schenken: Ze rapen het op en geven het meteen door.

De verzameling die zo ontstaat is verre van homogeen. Er is zand dat verzameld is om de kleur of de verschijningsvorm. Maar er is ook zand dat komt van heilige plaatsen, van bedevaartplaatsen, van tempelbergen of heilige grotten. Daarnaast zijn er autobiografische plekken of plaatsen met een buitengewone politieke lading. Al dat zand komt bijeen en wordt op allerlei manieren bewaard. Die totale collectie geeft op zich (zo) al veel informatie, vormt een wereldbeeld. De verzameling toont de plaatsen die op het moment van belang zijn voor de wereldpolitiek en plaatsen die in het verleden betekenis hebben gehad.

Het is in die zin een cultuurhistorisch, politiek en filosofisch document en daarmee een statement. Je zou het een atlas kunnen noemen, een afbeelding van de wereld, vanuit de visie en de positie van Elvira Wersche.

Om deze 'zandatlas' aan te wenden voor een installatie verlangt veel voorbereiding. De installatie is uiteindelijk een antwoord op drie gegevens. De specifieke ruimte waar de installatie wordt gerealiseerd, het vooraf ontworpen patroon en de kleuren van het zand uit de collectie.

De ruimte, waar het patroon wordt uitgestrooid, kan variëren, maar krijgt een bijna ritueel of sacraal karakter door de installatie zelf. Tot nu toe kwamen de installaties in kerken, een synagoge, museumzalen en grote expositieruimten. De grootte, de vorm en de lichtval van de plek bepalen veel, maar ook de betekenis van de plek voor zowel kunstenaar als bezoeker.

Elvira heeft voorafgaand aan het proces een ontwerp gemaakt. Dat ontwerp is een geometrisch patroon, waarvoor principes zijn toegepast van de geometrische vormen die we zien in de ornamenten uit de Islamitische kunst. Deze ornamenten hebben een geometrische ordening met een grote diepzinnigheid. De regels die het patroon bepalen zijn complex en vormen zelf uitspraken over de wereld, over ritme, evolutie en orde. Ze hebben een sterke creatieve potentie. Dat blijkt uit het feit dat elk punt in het patroon een centrum kan zijn voor allerlei cyclisch terugkerende fenomenen en ornamenten. Door de manier waarop je kijkt, vanuit welk centrum en in welke richting, ontstaan er nieuwe vormen en lagen in het patroon. Het patroon lijkt zo op een muziekinstrument, een harp die tot klinken wordt gebracht door de toegevoegde kleur en vervolgens beluisterd wordt door de blik van de toeschouwer.

De kleur is essentieel in dit proces. Elvira sorteert haar atlas op kleuren als ze met haar kisten naar een locatie gaat om het zand uit te strooien. Daar blijkt dat het zand onverwacht anders kan reageren: Het neemt door het licht een iets andere kleur aan, het strooit gemakkelijk of juist moeilijk uit, het trekt vocht aan, glinstert meer of is juist dof. Door bewust de kleurcombinaties te kiezen ontstaat er een kleurenrijkdom die maakt dat de omstanders vaak denken dat er aan het zand pigmenten zijn toegevoegd, wat absoluut niet het geval is.

Het gerealiseerde patroon is niet alleen maar een visuele aangelegenheid. Het is een geheel van stemmen die verhalen vertellen. Het zijn verhalen van mensen die om allerlei redenen op verschillende plaatsen in de wereld waren, plaatsen die soms een heftige lading kunnen hebben. De reizigers, die het zand hebben meegenomen, tonen in

zekere zin hun eerbied voor die plekken, door het zand juist daar op te scheppen en mee te nemen. Deze plaatsen worden bijeengebracht in de installatie en gaan een verbinding aan met de andere plekken.

In de afgelopen jaren heeft Elvira Wersche als performance een ritueel ontwikkeld dat veel betekenislagen doet samengaan met sterke visuele momenten. Het draait om het meest nederige materiaal dat men zich kan voorstellen. Dit materiaal laat ons nadenken over het ontstaan van kleur en de betekenis van schilderen in zijn meest primaire vorm. We krijgen het te zien in een reizende werkplaats, op locatie, als collectie en in een atlas. Het zand wordt uitgestrooid tot patronen waarvan de principes honderden, duizenden jaren teruggaan. De betekenis van ornament en ritme in de kunst wordt hier wel op indringende wijze getoond. Het vernietigen van het beeld is ook een spectaculair ritueel met een grote visuele werking. Het lijkt te tonen hoe kwetsbaar deze schoonheid is. Maar dat is eigenlijk juist niet het geval. Wat overblijft is een verhaal over een ritueel. En wat we weten is dat verhalen de sterkste kunstwerken zijn, onverwoestbaar zolang we ze doorvertellen. Dat wordt gegarandeerd door het gegeven van de personen die zand schenken voor de collectie en het publiek dat met een envelop met zand, voorzien van datum en plaatsbepaling na afloop naar huis gaat. Voor hun is zand nooit meer hetzelfde. Bovendien krijgen ze een sleutel in handen. De sleutel om kleurenrijkdom te ontwaren in de meest nederige plaatsen.

De performances van Elvira Wersche zijn tegelijkertijd installaties die een visuele sensatie oproepen, zwijgend en abstract, en rituelen die een lading uitdragen, de kringloop in de wereld van toevallige natuur naar orde, naar chaos, gerealiseerd in een tijdelijk 'offer'.

Michael van Hoogenhuyze,
Leiden, september 2009

Michael van Hoogenhuyze is als kunsthistoricus verbonden aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.

Deze pagina is gepubliceerd op de website van de
STICHTING SAMMLUNG WELTENSAND
www.WELTENSAND.COM